

J. A. Fühner, *Die Kirchen- und die antireformatorische Religionspolitik Kaiser Karls V. in den siebzehn Provinzen der Niederlande 1515-1555* (Brill's Series in Church History (Formerly known as Kerkhistorische Bijdragen) XXIII; Leiden, Boston: Brill, 2004, viii + 414 blz., €128,- ISBN 90 04 14083 2).

Een te Heidelberg onder leiding van Eike Wolgast gewrochte dissertatie is nu omgewerkt tot een boek. Om nu te zeggen, zoals de flaptekst doet, dat de godsdienstpolitiek van Karel V hier voor het eerst onderzocht wordt, is rijkelijk overdreven. Het is echter wel een feit dat Fühner een der eersten is die systematisch een grote hoeveelheid officiële stukken — plakaten, ordonnanties, edicten en wat dies meer zij — die betrekking hebben op de godsdienstpolitiek in de Nederlanden in de eerste helft van de zestiende eeuw voor de lezer toegankelijk maakt. Uiteraard is veel ook elders behandeld, bijvoorbeeld vrij recent nog door A. Goosens in het eerste deel, *La législation*, van haar tweedelige werk over *Les inquisitions modernes dans les Pays-Bas méridionaux 1520-1633* (Brussel, 1997-1998; zie de bespreking in *BMGN*, CXVI (2001) 224-226). Fühner geeft echter in zijn boek veel puntsgewijze, doch uitvoerige samenvattingen van de inhoud van de door hem bestudeerde officiële stukken en citeert in zijn voetnoten in extenso uit de relevante bronnen.

Het boek begint met drie hoofdstukken die een inleidend karakter dragen. Zij handelen respectievelijk over de politieke en godsdienstige situatie in de Nederlanden in 1515, de rol van de Nederlanden in de politieke testamenten van Karel V, en de Nederlanden als deel van het Habsburgse Rijk. Daarmee is het decor opgebouwd voor wat volgt. Vermeldenswaard is dat Fühner de belangwekkende geheime instructie (restrictie) van Karel V heeft teruggevonden, die hij bij het begin van het regentschap van Maria van Hongarije had uitgevaardigd. (74)

Hoofdstuk IV vat de kerkelijke politiek van de keizer ten opzichte van de Nederlanden samen. Fühner ziet een even onmiskenbare als sterke toename van de macht van de landsheer over kerkelijke zaken. Hij wijst op de beperking van de canonieke rechtspraak tot werkelijk kerkelijke en geestelijke zaken, op de groeiende invloed van Karel V op de bezetting van hoge geestelijke ambten en op de toename van overheidsinkomsten uit kerkelijke bronnen. Mijns inziens onderschat de auteur daarbij de importantie van het taai verzet van (vooral, maar niet alleen) de hoge geestelijkheid. Alles moest immers door de regering stukje bij beetje bevochten worden in eindeloze discussies en soms conflicten waarbij niet alleen de Nederlandse clerus, maar soms ook de paus partij gaf. En vaak mengden lokale en provinciale overheden zich in zulke zaken. Wanneer de auteur concludeert: 'Die Schaffung einer selbständigen niederländischen Kirchenprovinz und die Neuordnung der Diözesen wurde von Karl vorangetrieben, konnte jedoch erst unter Philipp II. 1559 realisiert werden' (165) dan klinkt dat alsof hier sprake is van een opgaande lijn van landsheerlijke invloed die in één klap werd bekroond door de nieuwe kerkelijke indeling van 1559. Maar zo eenvoudig lag het natuurlijk niet, want die nieuwe kerkelijke indeling riep, zoals we weten, zoveel verzet op dat de verwezenlijking ervan jaren duurde.

Het belangrijkste deel van het boek is ongetwijfeld hoofdstuk V, waarin de antireformatorische maatregelen van de overheid onder Karel V gedetailleerd worden beschreven. Aangevangen wordt met het Edict van Worms (1521) en afgesloten met de ordonnanties van 1550 alsmede enkele daaropvolgende aanvullingen. Uiteraard moet de auteur daarbij wel iets zeggen over het verloop van de vervolgingen en over de ketters zelf, maar die onderwerpen spelen een ondergeschikte rol. In hoofdzaak baseert hij zich daarbij op het reeds genoemde boek van Goosens. Waar ook opvallend weinig aandacht aan wordt geschonken, is de wijze waarop de verordeningen tegen ketters tot stand kwamen, welke politici daar de hand in hadden en hoe de

discussies in Brussel en elders erover verliepen. De lezer krijgt hier de indruk dat werkelijk alles uit het brein van Karel V in hoogst eigen persoon kwam. Weliswaar werd hij daarbij geassisteerd door de regentessen, die in die hoedanigheid een eigen kort hoofdstuk VI toegemeten krijgen. Maar het is steeds de keizer zelf die decreteert. Formeel is dat natuurlijk ook zo, maar het vrijwel geheel negeren van besluitvormingsprocessen zorgt voor een scheef beeld van de keizerlijke antireformatorische politiek als geheel. Af en toe wordt verwezen naar het door Karel V mogelijk nagevolgde voorbeeld van de inquisitie in Spanje, maar veel aandacht wordt aan dit punt ook niet besteed. In de 'Abschliessende Betrachtung' wordt ten slotte geoordeeld dat de kerkelijke politiek in principe succesvoller is geweest dan de aanpak van de ketters.

Wie zoekt naar nieuwe opvattingen of visies zal lichtelijk teleurgesteld het boek uit de hand leggen. Wie echter voorgelicht wil worden over de inhoud van de vele verordeningen met betrekking tot de rooms-katholieke kerk en de vele maatregelen tegen ketters in de Nederlanden gedurende de eerste helft van de zestiende eeuw, kan bij Fühner terecht. In dat opzicht is het een nuttig boek, gebaseerd op onderzoek in de baaierd van de Papiers d'Etat et de l'Audience te Brussel, veel gedrukte bronnen en veel literatuur.

M. E. H. N. Mout

A.-J. Gelderblom, J. L. de Jong, M. van Vaec, ed., *The Low Countries as a crossroads of religious beliefs* (Intersections. Yearbook for early modern studies, III (2003); Leiden, Boston: Brill, 2004, viii + 331 blz., ISBN 90 04 12288 5).

Dit vierde deel in de reeks 'Intersections' handelt over religieuze opvattingen en gedragingen in de Lage Landen in de vroegmoderne tijd. Veel preciezer laat het thema van de bundel zich niet formuleren, al worden in de inleiding enkele zinnen gewijd aan de samenhang. (3) De Lage Landen, zo wordt daar betoogd, fungeerden als een *crossroads*, dat wil zeggen als een 'intermediary between different parts of the world.' Vervolgens wordt het thema geformuleerd als 'the exchange of ideas and the interactions between religious groups in the Low Countries.' Het zal duidelijk zijn dat de functie van intermediair tussen verschillende Europese gebiedsdelen een andere is dan die van een geografische ruimte waarbinnen ideeën tussen verschillende groepen worden uitgewisseld. Bij lezing blijkt het boek vooral over het laatste te handelen, zij het dat lang niet in alle bijdragen sprake is van 'uitwisseling'.

Toch laat de metafoor van een *crossroads*, als de plek waar twee wegen elkaar kruisen, zich schijnbaar gemakkelijk toepassen op de geschiedenis van religie in de Nederlanden. Het beeld roept vanzelf spannende onderzoeksvragen op. Wie is via welke weg op welk kruispunt aangekomen? Wat heeft deze persoon aan geestelijke bagage met zich meegenomen, en wat heeft zij of hij ermee gedaan? Wat heeft men ontvangen, gegeven, afgeslagen of uitgewisseld? Was men slechts op doortocht, of heeft men zich blijvend op het kruispunt gevestigd? En wat is de rol geweest van de onmiddellijke omgeving van het kruispunt? Heeft die de uitruil beïnvloed of belemmerd, of waren de pelgrims alleen op elkaar betrokken? Het is jammer dat het beeld van het kruispunt in de bundel nauwelijks is uitgewerkt. Het boek wekt nu vooral de indruk van een wat losse verzameling bijdragen over religie in de Lage Landen.

Dat wil niet zeggen dat het beeld van het kruispunt door de afzonderlijke auteurs helemaal wordt vermeden. Wel is het frappant dat de enige auteur die werkelijk de toepasbaarheid van het beeld toetst, het niet blijkt te kunnen gebruiken. In zijn bijdrage over zestiende-eeuwse